

Beter een goede *online* buur dan een verre vriend.

Onderzoek naar de veranderende structuur van sociale cohesie in de wijk.

Bachelor Eindschrift Urbane technologieën
Silke Klein Koerkamp - 3468682
Michiel de Lange - werkgroep 5
02-11-2012

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
1.1 Inleiding	3
1.2 Van wijkgebonden cohesie naar netwerkcohesie	4
1.3 Probleemstelling + hoofdvraag	6
1.4 Hypothese	7
2. Sociale cohesie en sociaal kapitaal	7
2.1 Sociale cohesie	7
2.2 Sociaal kapitaal	9
3. Analyse	10
3.1 Case studies	10
3.2 Case 1: Peerby	11
3.2.1 Concept	11
3.2.2 <i>Collaborative Consumption</i>	11
3.3 Case 2: Droombeek	13
3.3.1 Concept	13
3.3.2 <i>Collective Narrative</i>	14
4. Conclusie	15
5. Bronnen	17
5.1 Literatuur	17
5.2 Websites	18

1. Inleiding

1.1 Inleiding

'Sociale cohesie' is een begrip dat al geruime tijd hoog op de agenda van menig stadsbestuur staat.¹ Deze aandacht is te wijten aan verschillende maatschappelijke ontwikkelingen in de laatste jaren die een afname van de sociale cohesie in de buurt aannemelijk maken. De samenleving lijkt langzaam heterogener (multicultureler) en individueler te worden. Door nieuwe technieken als het internet en mobiele telefonie is men steeds beter in staat zich te organiseren.² Deze technologieën zorgen er enerzijds voor dat mensen meer dan ooit zijn verbonden met elkaar, op welke locatie ze zich ook bevinden. Tegelijkertijd lijkt onze privésfeer steeds vaker in de publieke ruimte te domineren, waardoor we sneller de mensen in onze directe fysieke omgeving vergeten.³ Dit heeft ook effect op onze sociale interactie in de buurt. Doordat sociaal contact niet meer per se door plaats wordt bepaald zijn we steeds flexibeler in het vormen van ons sociale netwerk. En doordat we makkelijker op elke plaats en op elk moment toegang hebben tot dit vriendennetwerk lijkt de sociale cohesie in onze directe omgeving, de buurt, te verslappen.

Verschillende wetenschappers, waaronder Jan Steyaert, spreken rond het jaar 2000 van een nieuwe vorm van sociale cohesie. De traditionele wijkgebonden cohesie, waarin iedereen elkaar kent binnen een afgebakende ruimte, neemt af en gaat volgens hen over in een nieuwe vorm: netwerkcohesie. Hierbij is het fysieke samenzijn van mensen niet meer essentieel voor het sociale netwerk maar draait het meer om interesses en waarden die mensen met elkaar delen.

Inmiddels zijn we meer dan tien jaar verder en kunnen we ons afvragen of dit idee van Steyaert nog relevant is voor de huidige maatschappij waarin steeds weer nieuwere technologieën een rol spelen in het alledaagse leven. In deze scriptie borduur ik voort op de theorie van Steyaert en plaats ik zijn ideeën in een hedendaagse context. Zijn we inmiddels alweer aanbeland bij een nieuwe vorm van sociale cohesie in de buurt, of keren we misschien weer langzaam terug naar oude patronen?

De hoofdvraag die centraal zal staan is:

'Op welke manier is de structuur van sociale cohesie in de buurt aan verandering onderhevig in de hedendaagse netwerkmaatschappij?'

¹ Mark van Ostaijen & Rik Peeters, "Sociale cohesie: een dorps ideaal voor de grote stad," [03-10-2011] *Sociale*

² Erik Van Marissing et al., *Stedelijk beleid en Sociale Cohesie: in twee herstructureringswijken: Nieuw-Hoograven (Utrecht) en Bouwlust (Den Haag)* (Utrecht: Habiforum, 2004), 16.

³ Emily Badger, "How Smart Phones Are Turning Our Public Places Into Private Ones," *The Atlantic cities* – 15-09-2012 via <<http://www.theatlanticcities.com/technology/2012/05/how-smart-phones-are-turning-our-public-places-private-ones/2017/>>

Aan de hand van een literatuurstudie tracht ik een antwoord te geven op deze vraag. Hierbij zullen verschillende artikelen van Steyaert een hoofdrol spelen. In paragraaf 1.2 zal ik dieper ingaan op zijn visie, als uitgangspunt voor dit onderzoek. Naast zijn ideeën over de structuur van sociale cohesie is het van belang om de term ‘sociale cohesie’ in het algemeen te operationaliseren. Wanneer is er sprake van sociale cohesie, en hoe kan dit concept worden gemeten? Dit bespreek ik in hoofdstuk 2.1. Naast Jan Steyaert komen hier wetenschappers als Barry Wellman & Barry Leighton, Manuel Castells, Reinout Kleinhans, en Robert Putnam aan bod. Bij het operationaliseren van de term sociale cohesie blijkt dat dit begrip moeilijk bruikbaar is voor mijn onderzoek. In navolging van Kleinhans richt ik me daarom op een nauw gerelateerd begrip: sociaal kapitaal, dat ik in hoofdstuk 2.2 verder toelicht.

Na de operationalisering van termen focus ik me weer op de hoofdvraag van mijn onderzoek. Deze hoofdvraag komt voort uit de verwachting dat sociale cohesie wederom aan verandering onderhevig is. In mijn ogen vindt er een soort ‘wedergeboorte’ plaats van wijkgebonden cohesie, alleen nu in een nieuwe modernere vorm. Twee opkomende concepten spelen daar naar mijn verwachting een grote rol in: *collaborative consumption & collective narrative*. Collaborative consumption is een nieuwe vorm van consumeren, gebaseerd op het delen, ruilen of huren van spullen. Door efficiënt samen om te gaan met consumptiegoederen wordt gewerkt aan een duurzamer milieu, daarnaast stimuleert het sociaal contact tussen gebruikers.

Collective narrative, of collectief geheugen, draait om het samen delen en vormen van herinneringen, verhalen en ervaringen. Door dit samen delen wordt het gemeenschapsgevoel en daarmee de sociale cohesie tussen mensen gestimuleerd.

Aan de hand van twee cases zal ik deze twee concepten in hoofdstuk 3 nader toelichten en laten zien hoe zij mogelijk bijdragen aan een nieuwe vorm van sociale cohesie in de buurt. De cases die ik hiervoor heb gekozen zijn de online platformen *Peerby* en *Droombeek*. Beiden vertegenwoordigen ze een van de bovengenoemde concepten. Het zijn twee buurtgerichte projecten waarbij internet en sociale cohesie een belangrijke rol spelen. Door te kijken op welk manier sociaal kapitaal wordt gecreëerd of terug te vinden is in de twee voorbeelden probeer ik een beeld te schetsen van de huidige of opkomende structuur van sociale cohesie en daarmee antwoord te vinden op mijn hoofdvraag.

1.2 Van wijkgebonden cohesie naar netwerkcohesie

Zoals gezegd stelt Steyaert dat er sprake is van een nieuwe vorm van sociale cohesie. Hij erkent dat de traditionele buurtcohesie niet meer terug te vinden is in de hedendaagse samenleving.⁴

⁴ Jan Steyaert & Jan Franssen, *Een sociaal perspectief op Kenniswijk* (Eindhoven: Fontys, 2001), 58.

Buren kennen elkaar niet of nauwelijks meer, de buurt is tegenwoordig slechts één van de vele plekken waar wordt geleefd. Volgens Wellman, Boase & Chen, en Castells is er sprake van een nieuw patroon van sociabiliteit in de netwerksamenleving, namelijk het zogenaamde ‘*networked individualism*’.⁵ Networked individualism moet worden gezien als een sociaal patroon waarin individuen hun netwerk opbouwen (online en offline) op basis van hun interesses, waarden en affiniteiten.⁶ Deze nieuwe vorm van samenzijn is niet meer afhankelijk van het fysieke samenzijn van een groep, maar van communicatie tussen individuen op verschillende plaatsen en tijdstippen door middel van communicatietechnologieën.

Volgens Talja Blokland is de vermindering van face-to-face ontmoetingen met vreemden zorgwekkend: ‘ontmoeten is een van de primaire levensbehoeftes van de mens.’ Ontmoeten zorgt ervoor dat we een beeld hebben van de mensen in onze omgeving, wat bijdraagt aan een thuisgevoel, veiligheidsgevoel en aan sociale cohesie.⁷

Toch betekent het verliezen van de nostalgische oude buurtcohesie volgens Steyaert niet direct een verlies van de sociale cohesie in het algemeen. Het kan ook een teken zijn voor herbronnende cohesie.⁸ Deze visie baseert hij op drie mogelijke hypothesen die Wellman & Leighton noemen. Op de vraag ‘is het verlies van traditionele wijkcohesie een bewijs van eroderende cohesie of juist een teken voor herbronnende cohesie?’ geven zij drie verwachtingspatronen: *community lost*, *community saved* en *community liberated*.

Community lost is een negatieve hypothese, waarbij wordt gesteld dat de traditionele wijkcohesie inderdaad is gedaald, dat er geen gemeenschapszin meer is en dat het vroeger allemaal beter was.⁹

Community saved ziet helemaal geen vermindering in sociale cohesie. Deze verwachting wordt vaak empirisch onderbouwt. Helaas stelt Steyaert dat ‘de sterke lokale sociale cohesie die wordt gevonden meestal negatieve kenmerken heeft zoals het van buitenaf bedreigd worden of het hebben van een sterke etnische of levensbeschouwelijke identiteit.’¹⁰

Als laatste mogelijke hypothese noemen Wellman & Leighton Community liberated.¹¹ Deze hypothese stelt dat de wijkgebonden sociale cohesie inderdaad minder sterk is geworden, maar dat daarvoor wel een andere soort cohesie in de plaats is gekomen. Een cohesie die meer ‘maakbaar’ is en waarin individuen meer keuzevrijheid hebben welk netwerk van sociale cohesie ze rond zich uitbouwen. De bestaande cohesie vermindert in dit geval dus ten gunste

⁵ Barry Wellman, Jeffrey Boase, & Wenhong Chen, “The networked nature of community : Online and offline.” *IT&Society* 1 (2000), 160.

⁶ Manuel Castells, *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business and Society* (Oxford: Oxford University Press, 2003), 130 – 131.

⁷ Talja Blokland, *Ontmoeten doet er toe* (Rotterdam: Vestia, 2008), 17.

⁸ Jan Steyaert & Jan Franssen, *Een sociaal perspectief op Kenniswijk* (Eindhoven: Fontys, 2001), 58 – 59.

⁹ Ibidem, 58-59.

¹⁰ Ibidem, 59.

¹¹ Barry Wellman & Barry Leighton, “Networks, Neighbourhoods and Communities: Approaches to the Study of the Community Question.” *Urban affairs quarterly* 14 (1979), 363-390.

van een andere vorm van sociale cohesie.¹²

De traditionele wijkgebonden cohesie die zich kenmerkt door een duidelijke afgebakende geografische ruimte waarbinnen men elkaar goed zou kennen, elkaar regelmatig zou treffen en er een grote solidariteit en gezelligheid op na zou houden, is volgens Steyaert niet meer in hedendaagse steden terug te vinden.¹³ Doordat men vaker verhuist over grote afstand, door een groeiende mobiliteit en de daarbij horende geografische spreiding van dagelijkse activiteiten ontstaan wijken waar bewoners elkaar nog nauwelijks kennen of zich betrokken voelen.¹⁴

De traditionele wijkcohesie heeft volgens Steyaert plaatsgemaakt voor een nieuwe variant van cohesie: netwerkcohesie. Hierbij is er geen sprake van een sociaal territorium en zijn gedeelde interesses belangrijker dan de nabijheid van contacten. Het netwerk van de 'moderne' mens is ruimer in termen van het aantal personen maar ook in termen van geografische reikwijdte.¹⁵ Door internet en mobiele telefonie kunnen we makkelijk en vanaf iedere plek contact onderhouden met personen waar ook ter wereld. Sociale cohesie is in deze vorm niet meer te begrenzen, en door het verlies aan territorialiteit gaat de exclusieve aandacht voor inwoners van een wijk verloren.¹⁶

In de loop van de tijd zien we dus een duidelijke verschuiving in de vorm van sociale cohesie in de stad. Toch moeten we wijkgebonden cohesie en netwerkcohesie niet als opeenvolgende modellen zien volgens Steyaert. In plaats daarvan moeten we netwerkcohesie zien als een uitbreiding van de bestaande cohesie.¹⁷

1.3 Probleemstelling

Inmiddels zijn we meer dan tien jaar verder en kunnen we ons afvragen of de uitspraken van Steyaert nog wel relevant zijn en of de hypothesen die Wellman en Leighton in 1979 opstelden niet moeten worden aangepast. In de afgelopen jaren is er enorm veel veranderd op het gebied van mobiliteit en onze mogelijkheden tot netwerken. Waar in 2001 de mobiele telefoon nog 'nieuw' was, is anno 2012 de telefoon niet meer uit het straatbeeld weg te denken. Door het veelvuldig gebruik van deze technologie zijn we meer dan ooit verbonden met elkaar, op welke locatie we ons ook bevinden. Bovendien zijn door de komst van de huidige *smartphones* onze mogelijkheden tot sociaal contact enorm toegenomen. Ons netwerk van contacten wordt hierdoor omvangrijker in aantal en in geografische afstand. Tegelijkertijd leven we volgens

¹² Jan Steyaert & Jan Fransen, 59.

¹³ Ibidem, 59.

¹⁴ Ibidem, 59.

¹⁵ Ibidem, 61.

¹⁶ Ibidem, 62.

¹⁷ Jan Steyaert, "Kennismijk: synchronisatie van technische en sociale vooruitgang," in F. Nauta (Ed.), *Kennismijk* (Amsterdam: Stichting Nederland Kennisland, 2001), 5.

Sherry Turkle steeds meer langs elkaar heen, we zijn *connected but alone*: verbonden met ons virtuele netwerk van contacten maar alleen in onze fysieke ruimte.¹⁸

In de lijn van Steyaert zou de mobiele telefoon met name onze netwerkcohesie stimuleren, we kunnen immers op iedere plek contact leggen met ons hele netwerk van contacten. De wijkcohesie, die in Steyaert's ogen bepaald werd door de *immobiliteit* van mensen, lijkt juist door deze constante *mobilititeit* alleen maar meer verloren te gaan. Al lang voor de komst van nieuwe media zorgden uitvindingen als de fiets, de auto en de telefoon er ook al voor dat mensen mobieler werden en niet meer per se gebonden waren aan hun directe omgeving. Ontwikkelingen in techniek lijken op deze manier vooral netwerkcohesie te stimuleren.

Toch is het een te makkelijke aanname om te stellen dat deze lijn van technische ontwikkelingen alleen maar tot een sterkere netwerkcohesie leidt en dat wijkcohesie langzaam van de kaart verdwijnt. In de afgelopen jaren zijn er namelijk ook op lokale schaal veel initiatieven en projecten gestart die met behulp van nieuwe media technologieën de sociale cohesie in de buurt proberen te stimuleren. Sociale netwerk sites richten zich steeds vaker op een lokaal afgebakend gebied in plaats van op een geografisch zo groot mogelijk netwerk. Kortom, er vindt verandering plaats op het gebied van sociale cohesie waardoor we de ideeën van Steyaert opnieuw moeten bevragen. Hiermee kom ik nogmaals op de hoofdvraag:

'Op welke manier is de structuur van sociale cohesie in de buurt aan verandering onderhevig in de hedendaagse netwerkmaatschappij?'

1.4 Hypothese

Na een duidelijke verschuiving van traditionele wijkgebonden cohesie naar netwerkcohesie is mijn verwachting dat er op dit moment een geleidelijke terugkeer van de wijkgebonden cohesie plaatsvindt. Uiteraard zullen we in deze netwerksamenleving nooit helemaal terug kunnen keren naar de immobiliteit, territorialiteit en het ons-kent-ons gevoel dat zo kenmerkend is voor de wijkgebonden cohesie. Wel verwacht ik dat we steeds meer aspecten van deze vorm van cohesie terug zullen zien in een modern jasje. Sociale buurtcohesie staat de laatste jaren hoog op de politieke agenda en dat zien we terug in allerlei 2.0 initiatieven voor de wijk. Door middel van nieuwe media technologieën en buurtgerichte sociale netwerk sites wordt steeds vaker de nadruk gelegd op (het belang van) de buurt en haar buurtbewoners. Twee concepten spelen naar mijn verwachting een belangrijke rol in dit proces: *collaborative consumption* en *collective narrative*. Het zijn twee concepten waarbij sociale cohesie via internet centraal staat. De twee termen zijn in opkomst en worden steeds vaker en op verschillende manieren ingezet ter

¹⁸ Sherry Turkle, *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less From Each Other* (New York: Basic Books, 2011), 14.

bevordering van sociale cohesie. Op deze manier kunnen nieuwe media concepten naast het stimuleren van networked individualism, in mijn ogen ook dit fenomeen tegen gaan en sociale cohesie stimuleren.

2. Sociale cohesie en sociaal kapitaal

2.1. Sociale cohesie

Om mijn hoofdvraag te kunnen beantwoorden en mijn hypothese te toetsen is het van belang om de term sociale cohesie verder te operationaliseren. Hoewel de term veel, en steeds vaker wordt gebruikt ontbreekt een eenduidige definitie. Volgens Rob van Ginkel & Leon Deben kan sociale cohesie worden gedefinieerd als 'de mate waarin individuele mensen in een samenleving geïntegreerd zijn, daarin participeren en zich ermee identificeren.'¹⁹ Kees Schuyt hanteert een specifiekere definitie, namelijk: 'de interne bindingskracht van een sociaal systeem (een gezin, een groep, een organisatie, een universiteit, een stad, of een samenleving als geheel).'²⁰ In zijn definitie zien we dat sociale cohesie betrekking kan hebben op verschillende sociale systemen (gezin, buurt, samenleving), en op verschillende schaalniveaus (straat, buurt, regio, natie).²¹ In die zin is sociale cohesie een meerduidelig begrip waarbij de context van de specifieke situatie een grote rol speelt.

Ray Forrest & Ade Kearns maken een onderscheid tussen vijf dimensies van sociale cohesie:

1. Gemeenschappelijke waarden en normen
2. Sociale orde en sociale controle
3. Sociale solidariteit en welvaartsverschillen
4. Sociale netwerken en sociaal kapitaal
5. Identificatie met de plaats (buurtbinding).²²

Deze dimensies zijn nauw met elkaar verbonden, maar de relevantie van ieder domein is afhankelijk van het soort sociale cohesie dat plaatsvindt. Zo zijn de eerste en derde dimensie veel meer relevant voor sociale cohesie op nationaal niveau, terwijl op regionaal of stedelijk niveau eigenlijk alle vijf de dimensies in meer of mindere mate van belang kunnen zijn. Volgens Forrest & Kearns is op het niveau van de buurt alleen de dimensie van sociale solidariteit niet direct van toepassing.²³

Gideon Bolt & Morag Torrance richten zich op sociale cohesie op buurtniveau en

¹⁹ Rob van Ginkel & Leon Deben, *Bouwen aan bindingen. Sociale cohesie in Zoetermeer* (Amsterdam: Aksant, 2002).

²⁰ Kees Schuyt, *Sociale cohesie en sociaal beleid. Drie publiekscolleges in De Balie* (Amsterdam: De Balie, 1997).

²¹ Erik van Marissing et al., *Stedelijk beleid en Sociale Cohesie in twee herstructureringswijken: Nieuw-Hoograven (Utrecht) en Bouwlust (Den Haag)* (Utrecht: Habiforum, 2004), 16-17.

²² Ray Forrest & Ade Kearns, "Social cohesion, Social Capital and the Neighbourhood", in: *Urban Studies* 38 (2001), 2129.

²³ Erik van Marissing et al., 17.

onderscheiden aan de hand van de vijf dimensies van Forrest & Kearns drie componenten die van belang zijn voor buurtcohesie:

1. Normen en waardencomponent
2. Gedragscomponent
3. Belevingscomponent.²⁴

Met de normen en waardencomponent doelen ze op de mate waarin er gelijkgerichte opvattingen bestaan over de (ongeschreven) regels in de buurt. Het gedragscomponent richt zich op de mate van sociale participatie via sociale interactie. Het derde component richt zich op in hoeverre buurtbewoners zich identificeren met hun buurt.

Wanneer we de sociale cohesie in een buurt willen meten kunnen we dus niet simpelweg het aantal onderlinge sociale contacten tellen. De sociale betekenis van een buurt heeft eerder te maken met het zich verbonden voelen met de buurt en de buurtbewoners.²⁵ Het normen en waarden component en het belevingscomponent maken sociale cohesie een moeilijk begrip om te meten in een buurt. Iemand kan zich sterk verbonden voelen met de buurt maar ondertussen weinig sociale interactie hebben met buurtbewoners. Omdat dit wat betreft meetbaarheid problematisch is voor mijn onderzoek richt ik me niet op sociale cohesie maar, in navolging van Reinout Kleinhans, op een nauw gerelateerd begrip dat concreter te benaderen is, namelijk 'sociaal kapitaal.'

2.2. Sociaal kapitaal

Net als sociale cohesie kent sociaal kapitaal geen eenduidige definitie. Toch is in basis de theorie over sociaal kapitaal vrij simpel volgens Kleinhans, namelijk: 'sociale relaties doen ertoe.'²⁶ Door het leggen en in stand houden van contacten kunnen mensen samenwerken om iets te bereiken dat ze niet alleen kunnen bereiken, of slechts tegen een hoge prijs.²⁷

Volgens Robert Putnam verwijst sociaal kapitaal naar de relaties tussen mensen (vrienden, burens, vreemden), sociale netwerken en de wederzijdse normen en het vertrouwen in anderen die eruit voortvloeien. Sociaal kapitaal heeft betrekking op het sociale gehalte en het coöperatief vermogen van groepen.²⁸

Hoewel zoals gezegd sociaal kapitaal geen eenduidige definitie kent verwijzen de verschillende beschrijvingen allemaal naar de toegang tot hulpbronnen die voortvloeien uit

²⁴ Gideon Bolt & Morag Torrance, *Sociale cohesie en stedelijke herstructurering* (Utrecht/Den Haag: DGVH/NETHUR Partnership: 2005), 16-17.

²⁵ Ibidem, 17.

²⁶ Reinout J. Kleinhans, *Sociale implicaties van herstructurering en herhuisvesting* (Delft: DUP Science, 2005), 6.

²⁷ Ibidem, 6.

²⁸ Robert D. Putnam, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community* (New York: Simon & Schuster Paperbacks, 2000), 23.

sociale netwerken, sociale normen, vertrouwen en wederkerigheid.²⁹ Op deze manier is sociaal kapitaal een voorwaarde en tegelijkertijd een effect van sociale cohesie. Putnam ziet sociaal kapitaal dan ook als een onderdeel van sociale cohesie.

In tegenstelling tot sociale cohesie richt sociaal kapitaal zich op de meerwaarde van netwerken met contacten die minder frequent zijn. Volgens Duyvendak & Hurenkamp sluit sociaal kapitaal aan bij de zogenaamde *communities lite*: communities die een opener en tijdelijker karakter hebben dan traditionele gemeenschappen en structuren.³⁰ Deze communities lite sluiten aan bij veel hedendaagse buurten waarin mensen vaak kortere tijd wonen en weer verhuizen, en waarin veel verschillende sociale groepen bij elkaar wonen.

De keuze voor sociaal kapitaal in mijn onderzoek heeft gevolgen voor de manier waarop ik antwoord tracht te vinden op mijn hoofdvraag. In plaats van te kijken naar sociale interacties zelf, kijk ik naar de middelen en mogelijkheden tot interactie. Dus op welke manier bemiddelen de gekozen cases in de sociale interactie in de buurt, en hoe fungeren ze als sociaal kapitaal voor de buurt?

3. Analyse

3.1 Case studies

Voor mijn onderzoek heb ik gekozen voor de cases *Peerby* en *Droombeek*, die ik in de volgende hoofdstukken een voor een zal bespreken. Beiden vertegenwoordigen een van de twee concepten (*collaborative consumption* en *collective narrative*) die naar mijn verwachting van invloed zijn op de structuur van sociale cohesie in de buurt. Het gaat mij dus niet zozeer om deze specifieke cases, maar om de concepten die achter deze cases zitten verborgen. *Peerby* heb ik in dit geval gekozen omdat het een van de weinige succesvolle Nederlandse initiatieven is op het gebied van *collaborative consumption*.³¹ Ook *Droombeek* heb ik gekozen omdat het platform een van de eersten was van haar soort in Nederland. 'Niet eerder is een platform ontwikkeld dat in de onpersoonlijke ruimte van de stad de mogelijkheid biedt om juist persoonlijke verhalen en herinneringen op te roepen en achter te laten, waarbij de omgeving reageert op de aanwezigheid van mensen.'³² Door de analyse van deze twee platformen hoop ik inzicht te krijgen in de mogelijk veranderende structuur van sociale cohesie in de buurt.

²⁹ Kleinmans, 9.

³⁰ Jan Willem Duyvendak & Menno Hurenkamp, *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid* (Amsterdam: Van Gennep. 2004).

³¹ Pieter Paul van Oerle, "Accenture Innovation Awards Concept van de Week – Peerby: spullen delen met je burens," [21-06-2012] *Molblog.nl* – 28-10-2012 via <<http://www.molblog.nl/bericht/accenture-innovation-awards-concept-van-de-week-peerby-spullen-delen-met-je/>>.

³² Thiemo Burger, "Virtueel wandelen in Roombeek," [18-10-2004] *Telematica Instituut* – 27-10-2012 via <<http://www.telin.nl/index.cfm?language=nl&id=977&context=324>>.

3.2 Peerby

3.2.1 Concept

Peerby is een platform voor het huren of lenen van spullen van je burens. Een app en een website stellen particulieren in staat nuttig gebruik te maken van spullen die al in de buurt aanwezig zijn. Zoals de oprichter van het platform, Daan Weddepohl zegt: 'Als je twintig tuintjes naast elkaar hebt en er hoeft maar één keer in de maand gemaaid te worden, dan heb je met z'n allen maar één grasmaaier nodig.'³³ Peerby wil hiermee mensen die wel bij elkaar in de buurt wonen, maar elkaar niet kennen, op een functionele manier met elkaar in contact brengen. Bovendien probeert het platform door mensen in contact te brengen en te laten delen een alternatief te bieden voor de zogenaamde 'wegwerpcultuur.'

Wanneer je je aanmeldt via de website of via de app vraagt Peerby om je postcode. Vervolgens kun je aangeven waarnaar je op zoek bent of wat voor een spullen je in de aanbieding hebt. Wanneer je bijvoorbeeld op zoek bent naar een zaag, dan kun je dit aangeven via de app of op de website. Peerby fungeert als een soort Google voor spullen: je tikt in wat je nodig hebt, in dit geval een zaag. Vervolgens vraagt Peerby rond in het systeem of mensen een zaag hebben voor jou.³⁴ Buurtbewoners krijgen via Peerby een bericht over jou oproep en kunnen hierop reageren. Vragers en aanbieder worden met elkaar verbonden via een chat en kunnen samen overleggen waar, wanneer en hoe laat ze afspreken. Doordat Peerby beschikbaar is op zowel de computer als op een smartphone of tablet kunnen gebruikers op ieder moment en op iedere plek benaderd worden. Hierdoor kunnen deals snel worden gesloten en heb je binnen een korte tijd de zaag die je nodig had. Spullen lenen van de burens mag dan niet iets nieuws zijn, de efficiënte en grootschalige manier waarop Peerby handelt is dat wel.

3.2.2 Collaborative consumption

Zoals Peerby zelf al verklaart is een (sub)doel van het platform het in contact brengen van buurtbewoners. Dit gebeurt op een functionele manier, door spullen met elkaar te delen. Door het gebruik van het platform kunnen buurtbewoners wat hebben aan elkaar. Er is geen sprake



³³ Bram van Dijk, "huur van je buur," [22-01-2012] *Bright.nl* – 18-10-2012 via <<http://www.bright.nl/huur-van-je-buur>>

³⁴ Pieter Paul van Oerle, "Accenture Innovation Awards Concept van de Week – Peerby: spullen delen met je burens," [21-06-2012] *Molblog.nl* – 28-10-2012 via <<http://www.molblog.nl/bericht/accenture-innovation-awards-concept-van-de-week-peerby-spullen-delen-met-je/>>

van afhankelijkheid (je kunt die zaag die je nodig hebt ook in de winkel kopen), maar eerder van toegevoegde waarde. Zo ontstaat er sociaal kapitaal: er is sprake van toegang tot hulpbronnen die voortvloeien uit sociale netwerken, sociale normen, vertrouwen en wederkerigheid.³⁵ Door het leggen van contacten kunnen mensen samen werken om iets te bereiken dat ze zelf niet kunnen, of slechts tegen een (hoge) prijs. In dit geval draait het niet om je bestaande netwerk van contacten. Hoewel mensen uit dit netwerk je ongetwijfeld graag willen en kunnen helpen, zijn zij geografisch vaak moeilijker te bereiken. Een praktische oplossing is de buurt.

Wat zich hier afspeelt is *collaborative consumption*, een concept dat duidelijk in opkomst is de laatste jaren.³⁶ Met de term wordt een nieuwe ‘bewustere’ manier van consumeren bedoeld. Je zou het haast kunnen zien als een tegenreactie op de bekende ‘consumptiemaatschappij’, waarin men de neiging heeft om consumptie gelijk te stellen aan persoonlijk geluk, en waar persoonlijke en sociale identiteit in hoge mate wordt ontleend aan het bezit van consumptiegoederen.³⁷ Het gevolg hiervan is een maatschappij waarin overmatig en onnodig veel wordt geconsumeerd.

Collaborative consumption draait juist om het ‘samenwerken’ en delen van consumptiepatronen, en bestrijdt op deze manier het inefficiënte nietsdoen van dingen.³⁸ Rachel Botsman vat het goed samen: ‘We don’t want the drill, we want the hole’. Een boormachine van 99 euro wordt namelijk slechts 23 minuten van zijn leven gebruikt. Waarom deze niet lenen van één van de burens?³⁹

Dit is precies waar Peerby voor staat. En Peerby is (wereldwijd) slechts een van de vele internetplatforms waarop collaborative consumption mogelijk is. Naast het delen van spullen in het algemeen zijn er websites waar mensen hun gemaakte eten, hun auto, DVD’s of kunst met elkaar kunnen uitwisselen. Collaborative consumption is sinds dit jaar sterk in opkomst, en dit heeft effect op de sociale interacties in de buurt.⁴⁰ Hoewel vraag en aanbod via een online platform bij elkaar worden gebracht richten ze zich met name op mogelijkheden in de directe omgeving: de buurt. Het laat zien dat contacten in onze directe omgeving heel nuttig en leuk kunnen zijn. Doordat buurtbewoners spullen van elkaar lenen, leren ze wie hun burens zijn en

³⁵ Reinout J. Kleinjans, *Sociale implicaties van herstructurering en herhuisvesting* (Delft: DUP Science, 2005), 9.

³⁶ Tony Bosma, “Collaborative Consumption: een trend in opkomst.” [26-05-2010] *Extend Limits* – 17-10-2012 via <http://www.extendlimits.nl/nieuws/artikel/collaborative_consumption_een_trend_in_opkomst>.

³⁷ “De schaduwzijde van de consumptiemaatschappij,” *Tijdpeiling First* – 17-10-2012 via <<http://tijdpeiling.nl/consumptiemaatschappij.pdf>>.

³⁸ Dick Pels, “Mijn is Dijn: de nieuwe economie van het delen,” *Bureau de Helling* – 17-10-2012 via <<http://bureaudehelling.nl/artikel/mijn-is-dijn>>.

³⁹ Martin Voorzanger, “Consumer-2-Consumer is de nieuwe uitdaging voor B2C,” [14-06-2011] *Emmerce* – 16-10-2012 via <<http://www.emmerce.nl/achtergrond/consumer2consumer-nieuwe-uitdaging-b2c>>.

⁴⁰ “Collaborative consumption: New Business models,” [07-03-2012] *Nesta* – 26-10-2012 via http://www.nesta.org.uk/blogs/collaborative_consumption/Collaborative%20Consumption:%20New%20business%20models/.

dat draagt bij aan de verbondenheid en een gevoel van veiligheid in de buurt.⁴¹ Door collaborative consumption komen we in contact met de buurman van vijf deuren verder die we normaal gesproken nooit zouden spreken. Op deze manier wordt de traditionele wijkgebonden cohesie weer aangewakkerd. We worden gestimuleerd om weer ‘een kopje suiker’ te halen bij de buurvrouw.

Hoewel contact in eerste instantie plaatsvindt via het internet, stimuleert het uiteindelijk wel face-to-face contact. Internet functioneert hier als een goede bemiddelaar. Het maakt het voor gebruikers makkelijker om te delen en contact te zoeken met buurtbewoners: ‘our online interactions are helping to overcome perceived barriers to sharing.’⁴² Bij platforms als Peerby hoeft een vrager niet letterlijk aan te kloppen bij een aanbieder, in plaats daarvan gooit hij zijn vraag in de groep, waardoor het contact veel vrijblijvender en toegankelijker is.

Al met al zien we door collaborative consumption een hele nieuwe manier van contact maken met buurtbewoners.

3.3 Droombeek: verhalen delen over de buurt.

3.3.1 Concept

Droombeek is een project in de Enschedese wijk Roombeek, een wijk die in 2000 werd verwoest door een enorme vuurwerkramp. Door het gebruik van locatiebewuste technologieën worden herinneringen en verhalen verzameld die samen een levend monument vormen van de wijk.



Het project heeft als doelstelling om bewoners en bezoekers met beelden en verhalen te betrekken bij de historie van de plek en de mogelijkheden van de toekomst. Naast de vuurwerkramp wordt er aandacht besteed aan de Twentse textielindustrie, architectuur, kunst en cultuur in de wijk.

Met behulp van een locatiebewuste zakcomputer kunnen deelnemers al wandelend door de straten van de wijk toegang krijgen tot het collectief geheugen van verhalen, gedichten, videobeelden, foto's en interviews. Naast het lezen van data kan er ook ter plekke data worden toegevoegd aan plekken in de wijk door middel van GPS. Zo wordt het collectief geheugen

⁴¹ “Peerby Buurtpilots,” *DOEN* – 25-10-2012 via <<http://www.doen.nl/web/projecten-die-we-DOEN/Cultuur-Cohesie/Project-Cultuur-Cohesie/Peerby-Buurtpilots.htm>>.

⁴² Tim Riley, “Crowdfunding & Couchsurfing: the Rise of Collaborative Consumption,” [06-09-2012] *Assemble Papers* – 26-10-2012 via <<http://assemblepapers.com.au/2012/09/06/crowdfunding-and-couchsurfing-the-rise-of-collaborative-consumption/>>.

uitgebreid en ontstaan er nieuwe verbanden tussen verschillende verhalen en beelden.

Het project Droombeek is gestart in 2005 maar ontwikkelt zich nog steeds: sinds 2011 is het voor smartphone gebruikers mogelijk om de wijk te ontdekken met behulp van de mobiele applicatie *Layar*.⁴³ Gebruikers kunnen sindsdien met hun eigen smartphone verhalen lezen en toevoegen aan de wijk waardoor het platform een stuk toegankelijker is geworden.

3.3.2 Collective Narrative

Droombeek is een verhalenwebsite. Sinds 2003 zijn er in Nederland verschillende van dit soort websites ontwikkeld waarin het creëren van een collectief geheugen in een bepaalde omgeving centraal staat.⁴⁴ We zien in het geval van Droombeek een duidelijke focus op 'de buurt' en de relatie tussen de mensen uit die buurt. De nadruk ligt in dit geval niet op het fysiek ontmoeten van medebuurtgenoten maar draait het om de gemeenschappelijke waarden en het collectief geheugen dat men deelt en waardoor men een band met elkaar opbouwt. Droombeek laat zien dat met behulp van geo-annotatie (het toevoegen van data aan een fysieke plek) nieuwe experimentele mogelijkheden ontstaan om sociale contacten te maken op basis van de ervaring van een plek.⁴⁵ De gemeenschappelijke (geografisch afgebakende) plek, de wijk, is hierbij dus van groot belang.

Om het project te laten werken is sociale participatie vereist. Jouw verhaal voegt wat toe aan de bestaande verhalen waardoor er langzaam een steeds vollediger beeld ontstaat van de geschiedenis en het heden van de wijk. Samen wordt er dus gebouwd aan 'het geheugen van Roombeek'. Er wordt samengewerkt om iets te bereiken: een vorm van sociaal kapitaal. In dit geval gaat het niet om iets praktisch zoals bij Peerby, maar draait het meer om de waarde of gevoelsfunctie die er bij komt kijken.

Volgens Dibbits e.a. draagt de vorming van een collectief geheugen bij aan de vorming van identiteit.⁴⁶ Buurtbewoners die samen bijdragen aan het geheugen van de wijk zullen zich ook steeds meer gaan identificeren met hun buurt en met hun medebuurtbewoners. Ook volgens Blokland draagt het vormen van een collectief geheugen op verschillende manieren bij aan sociale identificatie. Allereerst definiëren mensen aan de hand van het verleden hun eigen sociale positie in de buurt of maatschappij. Daarnaast bepalen ze aan de hand van structuren uit het verleden ook de sociale positie van anderen.⁴⁷ Door het delen van een collectief geheugen krijgt men dus meer inzicht in de sociale verhoudingen in de maatschappij.

⁴³ Droombeek – 16-10-2012 via <http://www.droombeek.nl/nieuws/roombeek_layer.html>.

⁴⁴ Mike de kreek, *Buurtverhalen en burgerschap in het digitale tijdperk* (Amsterdam: Promotieonderzoek Hogeschool van Amsterdam, 2010), 4.

⁴⁵ Assia Kraan, "To Act in Public through Geo-Annotation: Social Encounters Through Locative Media Art," *Open: Hybride ruimte. Hoe draadloze media de publieke ruimte mobiliseren* 11 (2006), 46.

⁴⁶ Hester Dibbits e.a., *Immaterieel erfgoed en volkscultuur* (Amsterdam: Amsterdam University press, 2011), 81.

⁴⁷ Talja Blokland, "Bricks, Mortar, Memories: Neighbourhood and Networks in Collective Acts of Remembering." *International Journal of Urban and Regional Research* 25 (2001), 279.

Een tweede aspect dat een grote rol speelt in de vorming van een sociale identiteit is het creëren van een wij-gevoel door het vormen van een collectief geheugen. Samen delen de bewoners hun plek en de geschiedenis van deze plek. Buitenstaanders zijn geen onderdeel van dit geheugen waardoor het jij-wij gevoel wordt aangewakkerd.⁴⁸ Dit stimuleert de interne bindingskracht van buurtbewoners. We zien hier een duidelijk kenmerk van wijkgebonden cohesie in terug, want ook hier speelde het wij-gevoel een grote rol.

Als derde draagt een collectief geheugen volgens Blokland bij aan een mate van 'familiariteit zonder intimiteit.'⁴⁹ Op een publieke manier komen we meer te weten over het persoonlijke verleden van buurtbewoners wat bijdraagt aan het vertrouwdheidsgevoel tussen mensen. Je leert ze op een afstandelijke manier beter kennen.

Het feit dat Droombeek een non-fictief karakter heeft draagt bij aan deze identiteitsvorming en het gevoel van samenhorigheid. Persoonlijke verhalen worden gedeeld in de publieke ruimte. Deze openbaarheid van herinneringen draagt bij aan het ons-kent-ons gevoel dat zo kenmerkend was voor de traditionele wijkcohesie.

4. Conclusie

De twee cases *Peerby* en *Droombeek* laten zien dat de concepten collaborative consumption en collective narrative invloed hebben op de structuur van sociale cohesie. Hoewel we door deze literatuurstudie geen hard bewijs kunnen leveren voor een overgang naar een nieuwe vorm van sociale cohesie, maken bepaalde ontwikkelingen een verandering wel aannemelijk.

Steyaert ziet rond 2000 een duidelijke vermindering van de traditionele wijkgebonden cohesie. De netwerksamenleving zorgt volgens hem voor een nieuwe vorm van sociabiliteit waarbij communicatie niet meer afhankelijk is van fysieke nabijheid van mensen maar bepaald wordt door de mogelijkheden van nieuwe communicatietechnologieën. De traditionele wijkgebonden cohesie heeft volgens Steyaert plaatsgemaakt voor een nieuwe variant van cohesie: netwerkcohesie.

Hoewel Steyaert op dat moment wellicht gelijk had zien we dat er inmiddels veel is veranderd. Nog steeds wordt onze (netwerk)maatschappij gedomineerd door media technologieën die netwerkcohesie vanzelfsprekend maken, zoals internet en de mobiele telefoon. Concepten als collaborative consumption en collective narrative bewijzen echter dat ook via het internet de focus op wijkgebonden cohesie kan worden gelegd.

Peerby is daar een goed voorbeeld van. Het platform richt zich op een afgebakende ruimte, de buurt, waarbinnen mensen met elkaar in contact worden gebracht die elkaar normaal

⁴⁸ Ibidem, 279.

⁴⁹ Ibidem, 280.

gesproken misschien nooit zouden spreken. Door collaborative consumption worden gebruikers gestimuleerd om samen te werken om iets te bereiken, hierdoor ontstaat sociaal kapitaal. We zien duidelijk dat collaborative consumption hier bijdraagt aan sociale cohesie op wijkniveau.

Ook Droombeek laat zien dat nieuwe media technologieën niet direct wijkgebonden cohesie hoeven uit sluiten. Door het collectieve geheugen dat centraal staat worden mensen op lokale schaal met elkaar verbonden. Hierbij speelt waarde en de gevoelsfunctie van gebruikers een grote rol. Door persoonlijke herinneringen en verhalen met elkaar te delen over een gemeenschappelijke plek ontstaat er een wij-gevoel tussen buurtbewoners, wat bijdraagt aan het gevoel van verbondenheid met elkaar.

Al met al kunnen we stellen dat collaborative consumption en collective narrative bijdragen aan een terugkeer van de wijkgebonden cohesie. In beide cases zien we vele kenmerken van deze vorm van cohesie terug. De focus ligt bij allebei de platformen op de buurt: een afgebakende geografische ruimte, zoals ook bij de traditionele wijkgebonden cohesie van toepassing was. Bovendien stimuleren beide platformen, ieder op hun eigen manier, sociaal contact tussen buurtbewoners.

Waar Steyaert beargumenteert dat wijkgebonden cohesie gekenmerkt wordt door de *immobiliteit* van mensen, laten de twee concepten zien dat we ons ook mét mobiele technologieën kunnen focussen op de wijk.

Wil dit alles zeggen dat we weer helemaal terugkeren naar de traditionele wijkcohesie, die volgens Steyaert rond 2000 is verdwenen? Nee, naar mijn idee zullen we nooit helemaal kunnen terugkeren naar de nostalgische wijkcohesie waarbij immobiliteit, territorialiteit en het ons-kent-ons gevoel zo kenmerkend is. We leven in een netwerksamenleving waarin mobiliteit zo'n vanzelfsprekendheid is en waarin zoveel communicatiemiddelen bestaan, dat netwerkcohesie niet zal kunnen verdwijnen. We hebben de luxe om zelf te bepalen met wie we contact willen hebben, onafhankelijk van tijd of plaats. Voorkeur gaat dan al snel uit naar mensen met de zelfde interesses, waarden of affiniteiten. Netwerkcohesie zal op deze manier dus niet verdwijnen, laat staan verminderen.

We moeten eerder spreken van een nieuwe verhouding tussen de twee vormen van sociale cohesie. Hoewel netwerkcohesie zoals gezegd in deze netwerkmaatschappij dominant zal blijven, zien we met de komst van concepten als collaborative consumption en collective narrative de wijkgebonden cohesie weer groeien. Een kanttekening hierbij is wel dat deze groei afhankelijk is van de groei en het gebruik van platformen zoals Peerby en Droombeek.

Al met al is er in tien jaar een hoop veranderd op het gebied van sociale cohesie. Op basis van de twee onderzochte concepten kunnen we stellen dat Steyaert visie niet meer relevant is anno 2012. We zien mede dankzij collaborative consumption en collective narrative dat wijkgebonden cohesie weer aan een opmars bezig is.

5. Bronnen

5.1 Literatuur

Blokland, Talja. *Ontmoeten doet er toe*. Rotterdam: Vestia, 2008.

Blokland, Talja. "Bricks, Mortar, Memories: Neighbourhood and Networks in Collective Acts of Remembering." *International Journal of Urban and Regional Research* 25 (2001).

Bolt, Gideon & Morag Torrance. *Sociale cohesie en stedelijke herstructurering*. Utrecht/Den Haag: DGVH/NETHUR Partnership, 2005.

Castells, Manuel. *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business and Society*. Oxford: Oxford University Press, 2003.

Dibbitts Hester et. al. *Immaterieel erfgoed en volkscultuur*. Amsterdam: Amsterdam University press, 2011.

Duyvendak, Jan Willem & Menno Hurenkamp. *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Amsterdam: Van Genneep, 2004.

Forrest, Ray & Ade Kearns. "Social cohesion, social capital and the neighbourhood." *Urban Studies* 38, 2001.

Ginkel, Rob van & Leon Deben. *Bouwen aan bindingen. Sociale cohesie in Zoetermeer*. Amsterdam: Aksant, 2002

Kleinhans, Reinout J. *Sociale implicaties van herstructurering en herhuisvesting*. Delft: DUP Science, 2005.

Kraan, Assia. "To Act in Public through Geo-Annotation: Social Encounters Through Locative Media Art." *Open: Hybride ruimte. Hoe draadloze media de publieke ruimte mobiliseren* 11 (2006) 46.

Kreek, Mike de. *Buurtverhalen en burgerschap in het digitale tijdperk*. Amsterdam: Promotieonderzoek Hogeschool van Amsterdam, 2010.

Marissing, Erik et al. *Stedelijk beleid en Sociale Cohesie: in twee herstructureringswijken: Nieuw-Hoograven (Utrecht) en Bouwlust (Den Haag)*. Utrecht: Habiforum, 2004.

Putnam, Robert D. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster Paperbacks, 2000.

Schnabel, Paul et. al. red. *Betrekkelijke betrokkenheid: Studies in sociale cohesie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2008.

Schuyt, Kees. *Sociale cohesie en sociaal beleid. Drie publiekscolleges in De Balie*. Amsterdam: De Balie, 1997.

Steyaert, Jan & Jan Fransen. *Een sociaal perspectief op Kenniswijk*. Eindhoven: Fontys, 2001.

Steyaert, Jan. "Sociale cohesie en technologie, een perpetuum mobile." *Ver weg én dichtbij: ICT en maatschappelijke ontwikkelingen*. Den Haag: RMO, 2000.

Steyaert, Jan. "Kenniswijk: synchronisatie van technische en sociale vooruitgang." In F. Nauta (Ed.), *Kenniswijk*. Amsterdam: Stichting Nederland Kennisland, 2001.

Turkle, Sherry. *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less From Each Other*. New York: Basic Books, 2011.

Wellman, Barry & Barry Leighton. "Networks, Neighborhoods and Communities: Approaches to the Study of the Community Question." *Urban affairs quarterly* 14 (1979).

Wellman, Barry, Boase, Jeffrey & Wenhong Chen. "The networked nature of community : Online and offline." *IT&Society* 1 (2002), 160.

5.2 Websites

Badger, Emily. "How Smart Phones Are Turning Our Public Places Into Private Ones." *The Atlantic cities* – 15-09-2012 via <<http://www.theatlanticcities.com/technology/2012/05/how-smart-phones-are-turning-our-public-places-private-ones/2017/>>

Bosma, Tony. "Collaborative Consumption: een trend in opkomst." 26-05-2010. *Extend Limits* - 17-10-2012 via <http://www.extendlimits.nl/nieuws/artikel/collaborative_consumption_een_trend_in_opkomst>.

Burger, Thiemo. "Virtueel wandelen in Roombeek." [18-10-2004] *Telematica Instituut*. 27-10-2012 via <<http://www.telin.nl/index.cfm?language=nl&id=977&context=324>>.

"Collaborative consumption: New Business Models." [07-03-2012] *Nesta*. 26-10-2012 via <http://www.nesta.org.uk/blogs/collaborative_consumption/Collaborative%20Consumption:%20New%20business%20models/>.

"De schaduwzijde van de consumptiemaatschappij," *Tijdpeiling First*. 17-10-2012 via <<http://tijdpeiling.nl/consumptiemaatschappij.pdf>>.

Dijk, Bram van. "huur van je buur." [22-01-2012] *Bright.nl* – 18-10-2012 via <<http://www.bright.nl/huur-van-je-buur>>.

Droombeek. 16-10-2012 via <http://www.droombeek.nl/nieuws/roombeek_layer.html>.

Oerle, Pieter Paul van. "Accenture Innovation Awards Concept van de Week – Peerby: spullen delen met je burens." [21-06-2012] *Molblog.nl*. 28-10-2012 via <<http://www.molblog.nl/bericht/accenture-innovation-awards-concept-van-de-week-peerby-spullen-delen-met-je/>>.

Ostaijen, Mark van. & Rik Peeters. "Sociale cohesie: een dorps ideaal voor de grote stad." [03-10-2011] *Sociale vraagstukken* - 11-10-2012 via <<http://www.socialevraagstukken.nl/site/2011/10/03/sociale-cohesie-een-dorps-ideaal-voor-de-grote-stad/>>.

"Peerby buurtpilots." *DOEN* - 25-10-2012 via <<http://www.doen.nl/web/projecten-die-we-DOEN/Cultuur-Cohesie/Project-Cultuur-Cohesie/Peerby-Buurtpilots.htm>>.

Pels, Dick. "Mijn is Dijn: de nieuwe economie van het delen." *Bureau de Helling*. 17-10-2012 via <<http://bureaudehelling.nl/artikel/mijn-is-dijn>>.

Riley, Tim. "Crowdfunding & Couchsurfing: the Rise of Collaborative Consumption." [06-09-2012] *Assemble Papers*. 26-10-2012 via <<http://assemblepapers.com.au/2012/09/06/crowdfunding-and-couchsurfing-the-rise-of-collaborative-consumption/>>.

Voorzanger, Martin. "Consumer-2-Consumer is de nieuwe uitdaging voor B2C." [14-06-2011] *Emmerce*. 16-10-2012 via <<http://www.emmerce.nl/achtergrond/consumer2consumer-nieuwe-uitdaging-b2c>>.